

Τὸ ἐν τῇ πολιτείᾳ δίκαιον, καθὸ ἀπὸ τῶν νόμων ἀπορρέον, εἶνε ὑποχρεωτικὸν διὰ πάντα πολίτην, ὁ δὲ μὴ ὑπακούων ἀπειθεῖ εἰς τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ἣτις κέκτηται τὸ ὑψιστον δικαίωμα νὰ ἐφαρμόζη αὐτοὺς παραβιαζομένους, τιμωροῦσα τὸν παραβάτην. Ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ δίκαιον τῆς ποινῆς· « μὴνύουσι δὲ αἱ κολάσεις, γιγνόμεναι διὰ τούτων· ἰατρεῖαι γάρ τινές εἰσιν· αἱ δὲ ἰατρεῖαι διὰ τῶν ἐναντίων πεφύκασι γίνεσθαι » (1). Ἐν τούτοις ἡ ποινὴ δὲν εἶνε ἡ συγκρατοῦσα τὴν κοινωνικὴν τάξιν· ἡ ποινὴ πλήττει τὸ γεγονός, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ καταφθάσῃ τὸ αἷτιον· τοῦτο κεῖται περαιτέρω· ἐντεῦθεν ὁ Ἀριστοτέλης, βλέπων ὅτι ἡ ποινὴ, οἷονδὴποτε αὕτη καὶ ἂν φέρῃ χαρακτηριστῆρα, ἀδυνατεῖ νὰ πλήξῃ τὸ κακὸν ἐν τῇ ρίζῃ καὶ νὰ τὸ θεραπεύσῃ, προτείνει ἕτερα μῆτρα. Ἡ διὰ τῆς ἠθικῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου κάθαρσις καὶ ἐξωράσις τοῦ ἦθους εἶνε τὸ ἰσχυρότατον τῶν μέσων, δι' ὧν ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ ἀνδρουῖται καὶ κρατύνεται. « Δεῖ δὴ τὸ ἦθος προὔπάρχειν πως οἰκεῖον τῆς ἀρετῆς, στέργον τὸ καλὸν καὶ δυσχεραῖνον τὸ αἰσχρὸν· ἐκ νέου δὲ ἀγωγῆς ὀρθῆς τυχεῖν πρὸς ἀρετὴν χαλεπὸν, μὴ ὑπὸ τοιούτοις τραφέντα νόμοις· τὸ γὰρ σωφρόνως ζῆν καὶ καρτερικῶς οὐχ ἡδὺ τοῖς πολλοῖς, ἄλλως τε καὶ νέοις· διὸ νόμοις δεῖ τετάχθαι τὴν τροφήν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα· οὐκ ἔσται γὰρ λυπηρὰ συνήθη γινόμενα. Οὐχ ἱκανὸν δ' ἴσως νέους ὄντας τροφῆς καὶ ἐπιμελείας τυχεῖν ὀρθῆς, ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἀνδρωθέντας δεῖ ἐπιτηδεύειν αὐτὰ καὶ ἐθίζεσθαι, καὶ περὶ ταῦτα δεοίμεθ' ἂν νόμων· καὶ ὅλως δὴ περὶ πάντα τὸν βίον· οἱ γὰρ πολλοὶ ἀνάγκη μᾶλλον ἢ λόγῳ πειθαρχοῦσι καὶ ζημίαις ἢ τῷ καλῷ. Διόπερ οἶονται τινες τοὺς νομοθετοῦντας δεῖν μὲν παρακαλεῖν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ προτρέπεσθαι τοῦ καλοῦ χάριν, ὡς ὑπακουσομένων τῶν ἐπιεικῶς τοῖς ἔθεσι προηγημένων· ἀπειθοῦσι δὲ καὶ ἀφυστέροις οὔσι κολάσεις τε καὶ τιμωρίας ἐπιτιθέ- ναι· τοὺς δ' ἀνιάτους ὅλως ἐξορίζειν· τὸν μὲν γὰρ ἐπιεικῆ καὶ πρὸς τὸ καλὸν ζῶντα τῷ λόγῳ πειθαρχήσειν· τὸν δὲ φαῦλον ἡδονῆς ὀρεγόμενον λύπη κολάζεσθαι, ὡσπερ ὑποζύγιον· διὸ καὶ φασὶ δεῖν τὰς τοιαύ- τας γίνεσθαι τὰς λύπας, αἱ μάλιστα ἐναντιοῦνται ταῖς ἀγαπωμέναις ἡδοναῖς » (2). Διὰ τοῦ ἠθικοῦ λοιπὸν τῶν πολιτῶν κράτους, προϊόντας αὐστηρᾶς ἀνατροφῆς, θέλει ἀναπτυχθῆ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν τὸ πρὸς

(1) Ἰθ. Νικομ. Β', γ'.

(2) Ἰθ. Νικομ. Γ', θ'.

τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸ δίκαιον αἴσθημα, ὅπερ ἰδίως εἶνε ἡ βᾶσις τῆς πολιτείας, ἥτις, ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ἐρειδομένη, καθίσταται ἀληθῶς ἡ καλλίστη κατ' ἄνθρωπον πολιτεία.

Ἡ ἠθικὴ εἶνε τὸ πρῶτον μέρος τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ δὲ πολιτικὴ, ἡ περὶ πολιτείας ἐπιστήμη, τὸ δεύτερον αὐτῆς μέρος, ὡς συνέχεια τῆς ἠθικῆς, ἥτις εἶνε ἡ βᾶσις πάσης ἀληθοῦς πολιτείας. Αὕτη εἶνε ἡ ὑπερτάτη ἐπιστήμη, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἧς σκοπὸς καὶ τέλος τὸ ἄκρον ἀγαθόν· τὸ ἀγαθὸν βεβαίως εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὸ ἄτομον καὶ διὰ τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ τὸ ταύτης εἶνε ὑπέρτερον. Ἐν τῇ πολιτικῇ, τῇ καθολικῇ ταύτῃ ἐπιστήμῃ, ἐνέχονται ἅπασαι αἱ ἄλλαι, ὑπ' αὐτῆς διεπόμεναι καὶ ρυθμιζόμεναι.

Τὸ θέμα τοῦτο εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῶν «Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους.

«Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὁρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὔσαν, καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πᾶσας περιέχουσα τὰς ἄλλας· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτικὴ (1).

Ἄλλ' ἡ πολιτεία αὕτη — ἡ πόλις — δὲν εἶνε προϊόν ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ ἀνάγκης, διότι «πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι· καὶ ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἦτοι φαῦλός ἐστιν ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος (2). Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ στοιχεῖον τῆς κοινωνικότητος, τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ βάσεως τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· αὕτη δὲ εἶνε κοινὴ ὁρμὴ, ὠθοῦσα τὸν ἄνθρωπον πρὸς σύμπραξιν μετὰ τῶν ὁμοίων του (3).

Τὸ πρῶτον στοιχεῖον, ὁ πυρὴν πάσης πολιτικῆς κοινωνίας, εἶνε ὁ ἄνθρωπος, ἐν ᾧ ἔμφυτος ὑφίσταται ἡ ροπὴ πρὸς κοινωνικὸν βίον· ἐντεῦθεν δέ, ἐκ τῆς ἐνώσεως κατὰ πρῶτον ἀνδρὸς καὶ γυναικός, παρά-

(1) Πολιτ. Α', 1.

(2) Πολιτ. Α', 2.

(3) Ἀλλὰ κοινωνικὸν ἄνθρωπος ζῷον πρὸς οὓς φύσει συγγένειά ἐστι· καὶ κοινωνία τοίνυν, καὶ δίκαιόν τι, καὶ εἰ μὴ πόλις εἶη (Ἡθ. Ἐυδῆμ. Ζ', 10).— Διὸ καὶ μηδὲν δεόμενοι τῆς παρ' ἀλλήλων βοήθειας οὐκ ἔλαττον ὀρέγονται τοῦ συζῆναι. Πολιτ. Γ', 4.

γεται ἡ οἰκογένεια. Αὕτη εἶνε ὁ δεύτερος βαθμὸς τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως· ἀπὸ τοῦ σχηματισμοῦ δὲ τούτου τῆς οἰκογενείας, ἀπὸ τῆς πολλαπλασιάσεως αὐτῆς, παράγεται ἐν εὐρυτέρῃ ἐννοίᾳ ἡ κώμη, ὁ δῆμος· « ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἡ δὴ πάσης ἔχουσα πέρασ τῆς αὐταρκειᾶς, ὡς ἔπος εἰπεῖν, γιγνομένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὔσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν » (1).

Ἡ πολιτικὴ κοινωνία εἶνε βαθμιαῖον παραγόμενον τῆς κοινωνικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀτόμου κατὰ πρῶτον, καὶ εἶτα ὡς οἰκογενείας, τῆς κοινῆς ταύτης τῶν ἀτόμων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνενώσεως.

Ἡ πολιτεία δὲν ἀποτελεῖται ἐξ ὁμάδων, ἐξ ἀτόμων, ἀνεξαρτήτων τέως καὶ ξένων πρὸς ἄλληλα, πρὶν ἢ συνέλθωσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἀποτελέσωσι πολιτικὴν κοινωνίαν, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ γραμμῇ ἀπάντων ἰσταμένων, ἀλλ' ἕκαστον ἄτομον ἀνήκει κατὰ πρῶτον εἰς τὴν οἰκογένειαν, ἧς ἀναπτυσσομένης, ἀποτελεῖται ὁ δῆμος, ἐξ οὗ πάλιν μορφοῦται βαθμιαῖον ἡ πολιτεία, ὡς ὁ τελευταῖος σταθμὸς τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ δρώσης κοινωνικότητος. Ἐνῶ κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ πολιτεία δεσπόζει ἀπολύτως ἐπὶ τῶν ἀτόμων, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸ σύνολον, ταῦτα δὲ ἐκτὸς αὐτῆς οὐδεμίαν ἄλλην ἀρχὴν γινώσκουσι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὸναντίον παρίσταται ὡς βαθμολογικὴ τις πληρεστέρα ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου ὡς κοινωνικοῦ ὄντος, τείνοντος διὰ τῆς πολιτείας νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀτελῆ αὐτοῦ προσωπικότητα. Ἐὖ ἀτομον, οὐσιῶδες μέλος τῆς οἰκογενείας, δὲν καταστρέφεται ὑπ' αὐτῆς καθ' ὁλοκληρίαν, ἀλλὰ διατηρεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν ἰδιοφυίαν του, εἴτε ἐν μοίρᾳ πατρὸς εἴτε ἐν μοίρᾳ τέκνου· τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ διὰ τὴν οἰκογένειαν ἐν τῇ δήμῳ, καὶ διὰ τοῦτον ἐν τῇ πολιτείᾳ. Οὕτως, ἐνῶ διὰ τῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καθιεροῦται ὡς ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῆς ἀνάγκης τοῦ ἀτόμου, δημιουργοῦντος αὐτὴν πρὸς ἰκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ, διὰ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ πολιτεία παρίσταται ὡς σύνθεσις πολλῶν ἢ ὀλίγων κοινωνικῶν ὁμάδων, ἡ ἐνότης μόνον αὐτῶν οὔσα, οὐχὶ δ' ἀπόλυτον κράτος ἐξασκουσα· ἡ πολιτεία δὲν εἶνε ὀψιγενὲς δημιούργημα τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, κατ' ἀνάγκην πραττούσης τοῦτο. Ἐμφυτος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, παλαιόγονος, ὑπερτερεῖ τοῦ ἀτόμου· « καὶ πρότερον δὴ τῆς φύ-

(1) Πολιτ. Α', 5.

σει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστὶ· τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκάϊον εἶναι τοῦ μέρους » (1).

Δευτέρα βαθμὶς ἐν τῇ φυσικῇ τῆς κοινωνίας ἐξελιξεί εἶνε ἡ οἰκογένεια, ἣτις καὶ συνίσταται ἐκ πολλαπλῶν στοιχείων. Ἄνῆρ, γυνή, τέκνα, κύριος καὶ δοῦλοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν· « οἰκία δὲ τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων »· καὶ ἐλεύθεροι μὲν εἶνε τὰ ἰδίως μέλη τῆς οἰκογενείας· ἀνῆρ, γυνή καὶ τέκνα· δοῦλοι δὲ οἱ συμπληροῦντες αὐτὴν καὶ ἀποτελοῦντες ἀναπόφευκτον στοιχεῖον καὶ μέρος τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας.

Οὕτως ὁ δοῦλος τοῦ Ἀριστοτέλους μένει ὁ δοῦλος τῆς συγχρόνου πολιτικῆς θεωρίας. Ἡ ἀρχαιότης ἠκιστα εἶχε δυνηθῆ νὰ κατανοήσῃ ἀποχρῶντως τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἦτο ἄγνωστος, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης, μὴ τολμῶν νὰ ὑπερβῆ τὰ ἐσκαμμένα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἀναζητήσας τὴν φύσιν τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἰδίᾳ αὐτῶν ἀναπτύξει, ἠρμήνευσε καὶ ἠτιολόγησε τὴν ἀρχὴν τῆς δουλείας ὡς τι γεγονὸς καὶ δεδομένον, καίτοι ἢ κατ' αὐτῆς διαμαρτύρησις, ἀρξάμενη ἀπὸ τῶν Σοφιστῶν, πολλοὺς ἠρίθμει ἀποστόλους περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἀληθῶς ὁ μυσαρὸς θεσμὸς ἐκλονίζετο ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας· ἡ μεγάλη ἀδικία προεκάλει καθ' ἑαυτῆς τὸ ἀνάθεμα τῶν φιλανθρώπων (2), ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης, ἠκιστα συγκινηθεὶς ἐκ τοῦ περὶ αὐτὸν θεάματος τῆς κοινωνικῆς καταστροφῆς καὶ ἐρημώσεως, ἀπεδέξατο τὸ στίγμα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἐδικαιολόγησε τὴν δουλείαν ὡς ἓνα τῶν συνήθων κοινωνικῶν θεσμῶν. Ὑπάρχουσι, λέγει, οἱ δυσχυριζόμενοι, ὅτι « παρὰ φύσιν τὸ δεσπόζειν », καὶ ὅτι « νόμῳ τὸν μὲν εἶναι δοῦλον, τὸν δ' ἐλεύθερον, φύσει δ' οὐθέν διαφέρειν· διόπερ οὐδὲ δίκαιον· βίαιον γάρ »· ἀλλὰ ἡ ἰδιοκτησία ἀποτελεῖ μέρος τῆς οἰκογενείας, πρὸς τὴν εὐημερίαν τῆς ὁποίας κατ' οὐδὲν δύναται νὰ συντελέσῃ ἄνευ τῶν οἰ-

(1) Πολιτ. Α', 2.

(2) Σώζεται παρὰ Στοβαίῳ τὸ ἐπόμενον τετράστιχον Φιλήμονος τοῦ κωμικοῦ, ἀναμφιβόλως ἐν τῶν πολλῶν κατὰ τῆς δουλείας ἐπιγραμμάτων:

« Ἐὰν δοῦλος ἦ τις, οὐδὲν ἦττον, δέσποτα,
ἀνθρωπος οὗτός ἐστιν, ἂν ἄνθρωπος ἦ . . .
Φύσει γὰρ οὐδεὶς δοῦλος ἐγεννήθη ποτέ,
ἢ δ' αὖ τύχη τὸ σῶμα κατεδουλώσατο ».

κείων ὀργάνων, ὧν τὰ μὲν ἔμψυχα, τὰ δ' ἄψυχα, « οἷόν τῳ κυβερνήτῃ ὁ μὲν οἷαξ ἄψυχον, ὁ δὲ πρωρεὺς ἔμψυχον ». Ἡ ἰδιοκτησία εἶνε ὄργανον πρὸς ζωὴν, ὁ δὲ πλοῦτος ἀποτελεῖται ἐκ πληθύος ὀργάνων· ὁ δοῦλος εἶνε ζῶσα ἰδιοκτησία, ἀλλὰ, καθὸ ἔμψυχον ὄργανον, εἶνε τὸ πρῶτιστον τῶν ὀργάνων· οὕτως ὁ δοῦλος, ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως, καθὸ μὴ ἀνήκων εἰς ἑαυτὸν, ἀλλὰ διατελῶν ὑπὸ τὴν κυριότητα ἄλλου, εἶνε φύσει δοῦλος, ἰδιοκτησία ἑτέρου, ὅπερ δὲν εἶνε μόνον ἔμψυχον, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον εἰς τὴν ὑπαρξίν τῆς οἰκογενείας, ἥτις ἄνευ ἰδιοκτησίας δὲν δύναται νὰ συντηρηθῇ· ἄρα οὗτος, ὡς ἔμψυχον ὄργανον, ἀποτελεῖ μέρος αὐτῆς ἐκ γενετῆς, ὅποτε οἱ ἄνθρωποι προορίζονται οἱ μὲν νὰ ἄρχωσιν, οἱ δὲ νὰ ἄρχωνται (1).

Ἀλλ' ἡ βεβιασμένη αὕτη ἐρμηνεία τῆς δουλείας δὲν ἱκανοποιεῖ καθ' ὄλοκληρίαν τὸν φιλόσοφον. Ἡ μέχρι τοῦδε ἐρευνα τοῦ ζητήματος εἶνε ἡ οἰκονομική, ὅποια αἰτιολογεῖται ἐκ τῆς συστάσεως τῆς οἰκογενείας. Ἐρχεται τὸ ζήτημα, ἂν ὁ δοῦλος εἶνε φύσει τοιοῦτος ἢ οὐ, καὶ πότερον βέλτιον καὶ δίκαιόν τινι δουλεύειν ἢ οὐ ». Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ μελετηθῇ ὁ βέλτιστα διακείμενος καὶ κατὰ σώμα καὶ κατὰ ψυχὴν ἄνθρωπος· ἐντεῦθεν δὲ συμπεραίνεται, ὅτι ἡ ψυχὴ ἄρχει τοῦ σώματος, ἄνευ δὲ τῆς ὑποταγῆς ταύτης δὲν δύναται νὰ τελεσθῇ ἡ ἐργασία τῆς φύσεως. Καθὼς, παραβαλλόμενος ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὰ ζῷα, εἶνε βελτίων αὐτῶν κατὰ τὴν φύσιν, εἶνε δὲ καὶ συμφέρον εἰς αὐτὰ ν' ἄρχωνται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, « τυγχάνει γὰρ σωτηρίας οὕτως », ἔτι δὲ τὸ ἄρρεν πρὸς τὸ θῆλυ, φύσει τὸ μὲν κρεῖττον τὸ δὲ χεῖρον, τὸ μὲν ἄρχον, τὸ δὲ ἀρχόμενον, τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ ἐπὶ πάντων ἀνθρώπων· ὅσοι μὲν οὖν τοσοῦτον διεστᾶσιν, ὅσον ψυχὴ σώματος καὶ ἄνθρωπος θηρίου, οὗτοί εἰσι φύσει δοῦλοι, οἷς βέλτιόν ἐστιν ἄρχεσθαι ». Ἡ δουλεία ἄρα εἶνε φυσικὸς θεσμός· διότι « φύσει τινὲς οἱ μὲν ἐλεύθεροι, οἱ δὲ δοῦλοι, οἷς καὶ συμφέροι τὸ δουλεύειν καὶ δίκαιόν ἐστι » . . . βούλεται μὲν οὖν ἡ φύσις καὶ σώματα ποιεῖν τὰ τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν δούλων, τὰ μὲν ἰσχυρὰ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν χρῆσιν, τὰ δ' ὀρθὰ καὶ ἄχρηστα πρὸς τὰς τοιαύτας ἐργασίας, ἀλλὰ χρῆσιμα πρὸς πολιτικὸν βίον (οὗτος δὲ καὶ γίνεται διηρημένος εἰς τε τὴν πολεμικὴν χρεῖαν καὶ εἰρηνικὴν)· συμβαίνει δὲ πολλάκις καὶ τούναντι

(1) Πολιτ. Α', 3, 4.

τίον, τοὺς μὲν τὰ σώματα ἔχειν ἐλευθέρων, τοὺς δὲ τὰς ψυχάς » (1).

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς φυσικῆς ταύτης ἀφορμῆς τῆς δουλείας, ἑτέρα ἀφορμὴ εἶνε ἱστορικοί, ὅπως ἰσχυρίζονται τινες, λόγοι, ἰδίᾳ δὲ ὁ πόλεμος· « ὅλως δ' ἀντεχόμενοι τινες, ὡς οἴονται, δικαίου τινός (ὁ γὰρ νόμος δίκαιόν τι), τὴν κατὰ πόλεμον δουλείαν τιθέασι δικαίαν· ἅμα δ' οὐ φασι. Τὴν τε γὰρ ἀρχὴν ἐνδέχεται μὴ δικαίαν εἶναι τῶν πολέμων· καὶ τὸν ἀνάξιον δουλεύειν οὐδαμῶς ἂν φαίη τις δοῦλον εἶναι· εἰδὲ μὴ, συμβῆσεται τοὺς εὐγενεστάτους εἶναι δοκοῦντας δούλους εἶναι καὶ ἐκ δούλων, ἐὰν συμβῆ πραθῆναι ληφθέντας. Διόπερ αὐτοὺς οὐ βούλονται λέγειν δούλους, ἀλλὰ τοὺς βαρβάρους ». Μόνη λοιπὸν ἡ φύσις, οὐχὶ δὲ τυχαία τις αἰτία, εἶνε ἡ ἀφορμὴ τῆς δουλείας· ἐν τούτοις οὐδεὶς δικαιούται νὰ φέρηται ἀπανθρώπως πρὸς τὸν δοῦλον, ὅστις, ὅπως καὶ ὁ παῖς, εἶνε ἀτελής ὑπαρξίς· « διὸ πράττουσιν οὐ καλῶς οἱ λόγου τοὺς δούλους ἀποστεροῦντες καὶ φάσκοντες ἐπιτάξει χρῆσθαι μόνον· νοουητέον γὰρ μᾶλλον τοὺς δούλους ἢ τοὺς παῖδας » (2).

Εἴτε ἀπὸ οἰκονομικῶν λόγων καὶ ἀναγκῶν πρὸς τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν αὐτοτέλειαν τῆς οικογενείας, ἧς ὁ δοῦλος ἀναπόσπαστον ἀποτελεῖ μέλος, εἴτε εἶνε δημιουργημὰ τῆς φύσεως, εἴτε ἐξ ἄλλων ἱστορικῶν λόγων προκύπτει ἡ δουλεία, εἶνε ἀναγκαῖος ὅρος τῆς ὑπάρξεως τῆς πολιτείας, ἐκδήλωσις τοῦ δικαίου τῆς ἰδιοκτησίας, ἀναποφεύκτου πρὸς τὴν κοινωνικὴν τάξιν. Ἡ ἰδιοκτησία παρίσταται ὑπὸ διττὴν ἔννοιαν· εἶνε τουτέστιν ἡ φυσικὴ ἢ τεχνικὴ· ἂν δηλαδὴ ἡ κτῆσις προέρχεται ἐξ ἀμέσου κατοχῆς ἢ διὰ τρόπων ἐμμέσων· καὶ ἡ μὲν πρώτη τῆς ἰδιοκτησίας μορφή, ἡ φυσικὴ, « ὑπ' αὐτῆς φαίνεται τῆς φύσεως διδομένη πᾶσι », μὴ οὔσα ἀποτέλεσμα ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας· αὕτη δὲ ἡ ἰδιοκτησία ἐκπροσωπεῖται παρὰ τοῖς νομαδικοῖς λαοῖς, τοῖς γεωργικοῖς, τοῖς ληστρικοῖς, τοῖς ἀλιευτικοῖς καὶ τοῖς θηρευτικοῖς, καὶ εἶνε ἡ πρωτογενὴς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἰδιοκτησίας κατάστασις· τούναντιον δὲ ἕτερον γένος ἰδιοκτησίας, ὃ καὶ δίκαιον καλοῦσιν, εἶνε ἡ χρηματιστικὴ, « δι' ἣν οὐδὲν δοκεῖ πέρας εἶναι πλούτου καὶ κτήσεως, καὶ ἥτις δι' ἐμπειρίας τινός καὶ τέχνης γίνεται μᾶλλον » (3).

Ἡ ἐπιστήμη τῆς Πλουτολογίας ἦτο νηπιάζουσα, καθ' ἣν στιγμὴν

(1) Πολιτ. Α', 5.

(2) Πολιτ. Α', 6, 11.

(3) Πολιτ. Α', 8.

ὠριζε τὰς βάσεις τῆς θεωρίας αὐτοῦ ὁ Ἀριστοτέλης· ἡ πτωχή, εἰς μικροσκοπικώτατα πολιτικὰ συστήματα κατατετμημένη Ἑλλάς, αἱ ἀνάγκαι τῆς ἐποχῆς καὶ ὁ τρόπος τοῦ βιοῦν δὲν ἐπέτρεπον ἀνάπτυξιν εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐκείνην, ἥτις ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ὀλιγορηθεῖσα, μόλις κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα κατελάμβανε τὴν προσήκουσαν αὐτῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπέροχον θέσιν, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν νόμων τῆς ὁποίας δυσχερῶς δύναται νὰ κατανοηθῶσι πλείστα τῆς κοινωνικῆς Σφιγγὸς αἰνίγματα. Ὁ Ἀριστοτέλης, εἰ καὶ στερούμενος ἀφθόνων μέσων πρὸς ἔρευναν τῶν ποικίλων οἰκονομικῶν φαινομένων, δεικνύει διαύγειαν πνεύματος σπανίαν περὶ τὸν ὀρισμὸν λεπτῶν τινῶν τῆς ἐπιστήμης ταύτης ζητημάτων. Οὐδεὶς βεβαίως ἀξιοὶ τελείαν κατανόησιν καὶ καθορισμὸν τούτων ἐν μέσῳ μεμονωμένων ἔτι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κοινωνιῶν, ἀτελεστάτων δὲ συγκοινωνίας μέσων· ἀλλὰ δὲν δύναται ἢ ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ βαθὺ ἐκεῖνο πνεῦμα, ἐπὶ τῇ ἐπιτυχεῖ πολλῶν προβλημάτων τῆς πλουτολογίας κατανόησει· εἰς αὐτὸ ὀφείλεται ἡ διάκρισις τῆς διττῆς ἀξίας τῆς ἰδιοκτησίας — τῆς χρήσεως καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς· « ἐκάστου κτήματος διττὴ ἡ χρήσις ἐστίν, ἡ μὲν οἰκεία, ἡ δ' οὐκ οἰκεία τοῦ πράγματος, οἷον ὑποδήματος ἢ τε ὑπόδεσις καὶ ἡ μεταβλητικὴ· ἀμφότεραι γὰρ ὑποδήματος χρήσεις » (1). Ἡ ἀνταλλαγή ἐφαρμόζεται εἰς πᾶν εἶδος ἰδιοκτησίας, γεννᾶται δὲ κατὰ πρῶτον μεταξὺ βαρβάρων λαῶν, καταλλαττόντων πρὸς ἀλληλατὰ χρήσιμα, οἷον οἶνον πρὸς σίτον διδόντες καὶ λαμβάνοντες, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἕκαστον· ἀλλ' ἡ ἀνταλλαγή, ἥτις ἐξασκεῖται μόνον ἐν πρωτογενεῖ καταστάσει, ἐν τῇ πατριαρχικῇ βίῳ, ἀναπτυσσομένων τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, προάγει ἕτερον εἶδος κτήσεως, ὅπερ δὲν εἶνε μὲν φυσικόν, ἀλλ' εἶνε ἀναγκαῖον· « ξενικωτέρας γενομένης τῆς βοήθειας τῇ εἰσάγεσθαι ὧν ἐνδεεῖς καὶ ἐκπέμπειν ὧν ἐπλεόναζον, ἐξ ἀνάγκης ἢ τοῦ νομίσματος ἐπορίσθη χρήσις ». Οὕτω διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νομίσματος εἰς τὰς συναλλαγὰς ἐπήλθεν ἕτερον εἶδος χρηματιστικῆς, τὸ καπηλικόν, δι' οὗ ζητεῖται πόθεν καὶ πῶς τὸ νόμισμα μεταβαλλόμενον πλείστον ποιήσει κέρδος. Ἔργον τῆς χρηματιστικῆς ἐστὶ τὸ δύνασθαι θεωρῆσαι πόθεν ἔσται πλῆθος χρημάτων· « ποιητικὴ γὰρ ἐστὶ τοῦ πλούτου καὶ χρημάτων· καὶ γὰρ τὸν πλοῦτον πολλάκις τιθέασιν νομίσματος πλῆθος· λῆρος εἶναι δοκεῖ τὸ νόμισμα καὶ νόμος παντάπασι, φύσει δ' οὐδέν· ἐστὶ γὰρ ἕτερα ἢ χρη-

ματιστική και ὁ πλοῦτος ὁ κατὰ φύσιν, καὶ αὕτη μὲν οἰκονομική, ἡ δὲ καπηλικὴ ποιητικὴ χρημάτων, οὐ πάντως ἀλλ' ἢ διὰ χρημάτων μεταβολῆς». Ἄλλ' ὅ τι ἰδίᾳ καταδικάζει ὁ φιλόσοφος ὡς παρὰ φύσιν εἶνε ὁ τόκος· «εὐλογώτατα μισεῖται ἡ ὀβολοστατικὴ διὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νομίσματος εἶναι τὴν κτῆσιν καὶ οὐκ ἐφ' ὅπερ ἐπορίσθη· ὁ τόκος γίνεται νόμισμα νόμισματος· ὥστε καὶ μάλιστα παρὰ φύσιν οὗτος τῶν χρηματισμῶν ἐστίν». Εἶνε αὐταὶ ἰδέαι, ἐπιτρεπόμεναι βεβαίως εἰς ἱεροκῆρυκα τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀλλ' αἵτινες εἶνε ἀκατάληπτοι, ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἂν δὲν ἤρχετο ἐπικουρος αὐτῶ ἡ πρόληψις τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, ὅτι ἡ πρὸς χρηματισμὸν ἐργασία εἶνε ἀνελεύθερον ἐπιτήδευμα, ἴδιον μόνον δούλων. Ἡ ἐμπορία, ἡ χρηματιστικὴ ὑπῆρξαν σπουδαιότατοι ἀγωγοὶ τῆς συγκοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν· δικαίως δὲ εἶπεν ὁ Buckle, ὅτι μετὰ τὸν ἐπιστημονικὸν ζῆλον οὐδὲν πάθος παρέσχε τοσαῦτα ἀγαθὰ τῇ ἀνθρωπότητι, ὅσον τὸ πρὸς πλουτισμόν. Ἀληθῶς ἄνευ πλούτου, ἄνευ χρηματιστικῆς καὶ ἐμπορίας, οὐδεμίᾳ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ ἀνεσις, ἄρα οὐδεμίᾳ ἐπιστήμῃ ἢ τέχνῃ.

Ὁ Πλάτων καταστρέφει τὴν οἰκογένειαν, ἀπορροφωμένην ἐν τῇ μεγάλῃ ἀρχῇ τῆς πολιτείας. Ἡ πολιτεία κατ' αὐτὸν εἶνε εὐρυτάτη οἰκογένεια, κοινούς ἔχουσα τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας, ἡ ἐν στενωτέροις ὀρίοις ὑφισταμένη ἐν τοῖς Νόμοις· τὸναντίον ἡ οἰκογένεια τοῦ Σταγειρίτου εἶνε ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀληθοῦς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς κοινωνικότητος αὐτοῦ. Ἡ ἐνότης τῆς οἰκογενείας, ἡ τελεία αὐτῆς ὑπόστασις, ἀπαιτεῖ τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν ὑποταγὴν εἰς τινὰ ἀρχήν· τὴν ἀρχὴν δὲ ταύτην ἐκπροσωπεῖ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ὁ πατήρ· «ὁ μὲν γὰρ δοῦλος ὅλως οὐκ ἔχει τὸ βουλευτικόν, τὸ δὲ θῆλυ ἔχει μὲν, ἀλλ' ἄκυρον· ὁ δὲ παῖς ἔχει μὲν, ἀλλ' ἀτελές»· ὡσαύτως καὶ καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν, ὁ πατήρ πρέπει νὰ ἔχη αὐτὴν καθ' ὀλοκληρίαν, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενείας δὲν ἔχουσιν αὐτὴν ἅπαντα πλήρη, ἀλλ' ἕκαστον κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σημασίαν καὶ θέσιν. Ἡ γυνὴ δὲν δύναται νὰ ἔχη τὰς αὐτὰς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἀξιώσεις ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ· ἴσταται ἐν ἡττονι αὐτοῦ μοίρα, ἄρα οὐδαμῶς δικαιουται νὰ διεκδικῇ τὰ αὐτὰ δικαιώματα, «οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ σωφροσύνη γυναικὸς καὶ ἀνδρός, οὐδ' ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη, ἀλλ' ἡ μὲν ἀρχικὴ ἀνδρεία, ἡ

δ' ὑπηρετική». Ὡσαύτως καὶ ὁ παῖς, ἀτελής ὢν, στερεῖται ἀληθοῦς ἀρετῆς, ὀφείλει δὲ αὐτὴν εἰς τὸν «τέλειον καὶ τὸν ἡγούμενον», εἰς τὸν πατέρα, ὡς τὸν πραγματικὸν αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον (1).

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἀριστοτέλους εἶνε ἡ πρώτη ἐξέλιξις καὶ βαθμὶς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· αἱ δὲ διάφοροι αὐτῆς σχέσεις εἶνε αἱ ἐν μικρογραφίᾳ σχέσεις τῆς ἀναπτυχθησομένης πολιτείας. Ἄπαντα ταῦτα, ἡ κοινωνικότης τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸ πρῶτον πρὸς πολιτικὸν βίον βῆμα, ἡ οἰκογένεια, ὡς ἡ ἐκδήλωσις αὐτῆς καὶ ἡ προπαρασκευὴ τῆς πολιτείας, καθωρίσθησαν ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν *Πολιτικῶν*. Μετὰ ταῦτα ἔπεται τὸ κυρίως ἀντικείμενον — ἡ πολιτεία· ἀλλὰ τούτου προηγείται εἰσήγησις περὶ τῶν ἀποφηραμένων περὶ τῆς πολιτείας τῆς ἀριστερῆς.

«Ἵπει δὲ προαιρούμεθα θεωρῆσαι περὶ τῆς κοινωνίας τῆς πολιτικῆς, ἡ κρατίστη πάντων τοῖς δυναμένοις ζῆν ὅτι μάλιστα κατ' εὐχὴν, δεῖ καὶ τὰς ἄλλας ἐπισκέψασθαι πολιτείας, αἷς τε χροῶνται τινες τῶν πόλεων τῶν εὐνομεῖσθαι λεγομένων, καὶ εἴ τινες ἕτεροι τυγχάνωσιν ὑπὸ τινων εὐρημέναι καὶ δοκοῦσαι καλιῶς ἔχειν, ἵνα τό τ' ὀρθῶς ἔχον ὀφθῆ καὶ τὸ χρήσιμον, ἔτι δὲ τὸ ζητεῖν τι παρ' αὐτὰς ἕτερον μὴ δοκῆ πάντως εἶναι σοφίζεσθαι βουλομένων, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ καλιῶς ἔχειν ταύτας τὰς νῦν ὑπαρχούσας, διὰ τοῦτο ταύτην δοκῶμεν ἐπιβαλέσθαι τὴν μέθοδον» (2). Ὁ χαρακτήρ ἄρα τοῦ δευτέρου τῶν *Πολιτικῶν* βιβλίου εἶνε συζητητικὸς καθ' ὀλοκληρίαν· ἡ ἐπίκρισις ἰδίᾳ τῶν θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* περὶ κοινογαμίας, περὶ καταργήσεως τῆς ἰδιοκτησίας, ὡς ἀντιθέτου εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, εἶνε μακρὰ καὶ λεπτομερῆς· ταύτης δ' ἔπεται ἡ περιγραφή καὶ ἀνάλυσις ἀρχαίων τινῶν πολιτευμάτων, ἐν ἧ ἀληθῶς ἐπιλάμπει ἡ πολυμάθεια καὶ ἡ φιλοσοφικὴ βαθύτης τοῦ φιλοσόφου. Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶνε ὑπὸ τινᾶ ἔποψιν εἶδος ἱστορίας τῶν πολιτειῶν τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ ἡ σύντομος αὕτη σκιαγραφία παραμυθεῖ τοῦλάχιστον διὰ τὴν ἀνεπανόρθωτον ἀπώλειαν τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ φέροντος τὸν τίτλον *Πολιτεῖαι* καὶ τοῦ ὁποίου τὰ *Πολιτικά* κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀποτελοῦσιν ἀτελῆ περίληψιν.

Ἐπικρίνων τὴν Πολιτείαν ὁ Ἀριστοτέλης, οὐ μόνον καταδεικνύει

(1) Πολιτ. Α', 11-13.

(2) Πολιτ. Β', 1.

τὸ ψευδές καὶ ἀνυπόστατον πολλῶν αὐτῆς θεωριῶν, ἀλλὰ καὶ λαμβάνει ἐκ τούτου ἀφορμὴν, ἐν' ἀναπτύξει τὴν περὶ τούτων γνώμην του. Τὸ τεμάχιον κέκτηται μεγάλην ἀξίαν· εἶνε ἡ πρώτη προσβολὴ κατὰ τῶν κοινωνιστικῶν δογμάτων περὶ κοινογαμίας καὶ κοινοκτησίας.

Τὴν κοινότητα τῶν γυναικῶν καὶ τῶν κτήσεων ὁ Πλάτων ἐκήρυξε συμφέρουσαν τῇ ἐνότητι τῆς πολιτείας, ὅπως αὕτη ἐν ὠρισμένῳ σχεδίῳ συμπαγῆς βαίνει πρὸς τινὰ τελικὸν σκοπὸν· ἀλλὰ, πραγματοποιμένης τῆς ἐνότητος ταύτης, ὁ πολίτης ἀπόλλυσι πᾶσαν ἰδιοφυίαν, ἄρα ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ δὲν ἐκπληροῦται· διότι « φανερόν ἐστιν, ὡς προϋοῦσα καὶ γιγνομένη μία μᾶλλον οὐδὲ πόλις ἔσται· πλῆθος γάρ τι τὴν φύσιν ἐστὶν ἡ πόλις, γιγνομένη τε μία μᾶλλον, οἰκία μὲν ἐκ πόλεως, ἄνθρωπος δ' ἐξ οἰκίας ἔσται· μᾶλλον γὰρ μίαν τὴν οἰκίαν τῆς πόλεως φαίημεν ἄν, καὶ τὸν ἕνα τῆς οἰκίας· ὥστ', εἰ καὶ δυνατὸς τις εἴη τοῦτο δρᾶν, οὐ ποιητέον· ἀναιρήσει γὰρ τὴν πόλιν. Οὐ μόνον δ' ἐκ πλειόνων ἀνθρώπων ἐστὶν ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ ἐξ εἶδει διαφερόντων· οὐ γὰρ γίγνεται πόλις ἐξ ὁμοίων· ἕτερον γὰρ συμμαχία καὶ πόλις· τὸ μὲν γὰρ τῷ ποσῷ χρήσιμον, κἂν ἢ τὸ αὐτὸ τῷ εἶδει· βοήθειας γὰρ χάριν ἡ συμμαχία πέφυκεν, ὥσπερ ἄν εἰ σταθμὸς πλείον ἐλκύση » (1).

Οὐδέποτε ἄρα πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τῆς καλῶς ὀργανωμένης κοινωνίας ἡ ἰδέα τῆς πολλαπλότητος, τῆς ἀτομικότητος, τῆς αὐταρκειας, ἐφ' ἧς ὀφείλει νὰ βασιζέται ἡ πολιτεία· διότι τὸ « λίαν ἐνοῦν ζητεῖν τὴν πόλιν οὐκ ἔστιν ἄμεινον. Οἰκία μὲν γὰρ αὐταρκέστερον ἐνός, πόλις δ' οἰκίας· καὶ βούλεται γ' ἤδη τότε εἶναι πόλις, ὅταν αὐτάρκη συμβαίνει τὴν κοινωνίαν εἶναι τοῦ πλήθους. Εἴπερ οὖν αἰρετώτερον τὸ αὐταρκέστερον, καὶ τὸ ἥττον ἐν τοῦ μᾶλλον αἰρετώτερον » (2).

Ἀποδειχθέντος ὅτι ἡ αὐτάρκεια εἶνε προσὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, σπουδαῖος δὲ λόγος πρὸς ὑπαρξίν ἀληθοῦς πολιτικῆς κοινωνίας, ἡ δὲ πλήρης ἐνότης οὐδαμῶς συντελεῖ πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας, ἔπεται ὅτι ἡ κοινογαμία καὶ ἡ κοινοκτησία, αἱ θεμελιώδεις τῆς ἐνότητος ταύτης βάσεις, εἶνε ψευδεῖς ἀρχαί, ὧν τὰ ἀποτελέσματα ἔσονται δυσάρεστα διὰ πᾶσαν κοινωνίαν, βλάβην μέλλοντα

(1) Πολιτ. Β', 2.

(2) Αὐτόθι.

νά ἐπενέγκωσιν· « ἤκιστα γὰρ ἐπιμελείας τυγχάνει τὸ πλείστων κοινόν· τῶν γὰρ ἰδίων μάλιστα φροντίζουσι, τῶν δὲ κοινῶν ἥττον ἢ ὅσον ἐκάστω ἐπιβάλλει. Πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις ὡς ἐτέρου φροντίζοντος ὀλιγωροῦσι μᾶλλον, ὥσπερ ἐν ταῖς οἰκετικαῖς διακονίαις οἱ πολλοὶ θεράποντες ἐνίοτε χεῖρον ὑπηρετοῦσι τῶν ἐλαττόνων. Γίγνονται δ' ἐκάστω χίλιοι τῶν πολιτῶν υἱοί, καὶ οὗτοι οὐχ ὡς ἐκάστου, ἀλλὰ τοῦ τυχόντος ὁ τυχὼν ὁμοίως ἐστὶν υἱός· ὥστε πάντες ὁμοίως ὀλιγορήσουσιν ». Καὶ οὐ μόνον τοῦτο· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκλείπει τὸ αἰσθημα τῆς φιλίας καὶ τῆς ἀγάπης μεταξὺ τῶν πολιτῶν, τὸ παραγόμενον ἐκ τοῦ ἐρωτικοῦ αἰσθήματος, ὅπερ εἶνε ὁ δεσμὸς ἀνδρὸς καὶ γυναικός, γονέων καὶ τέκνων, εὐρύτερον δὲ μεταξὺ συγγενῶν καὶ φίλων· ἡ δὲ κοινωνία ἀπόλλυσι τὴν ἰδιοτυπίαν αὐτῆς, ἧς ἕνεκα αὖξει ἢ ἐλαττοῦται ἢ πρὸς ἀλλήλους σύμπνοια τῶν ἀνθρώπων, αἰσθανομένων ὅτι ὡς μέλη πολιτικῆς κοινωνίας ὑπηρετοῦσι μᾶλλον ἓνα ἀφηρημένον σκοπόν, ἢ κί-στα δὲ τὴν ἰδίαν αὐτάρκειαν. Καθὼς δὲ ὁ Πλάτων λίαν ὀρθῶς ἐν τῷ Συμποσίῳ (1) λέγει, ὅτι ὁ ἔρως εἶνε τὸ αἶτιον, τὸ ὠθοῦν τὰ δύο ἀντίθετα φύλα πρὸς τὴν ἐν μιᾷ ὑπάρξει συνένωσιν αὐτῶν καὶ ἁρμονικὴν συμβίωσιν, οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης νομίζει ὅτι ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν ἢ φιλία εἶνε ἡ συμπαγεῖς καθιστάσα τὰς πόλεις· οὕτω γὰρ ἂν ἤκιστα στασιάζοιεν (2).

Οἱ αὐτοὶ λόγοι, δι' οὓς ἡ κοινογαμία εἶνε βλαβερὰ, προσήκουσιν ἐπίσης καὶ εἰς τὴν κοινοκτησίαν. « Ὅλως δὲ τὸ συζῆν καὶ κοινωνεῖν τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων χαλεπόν, καὶ μάλιστα τῶν τοιούτων· δηλοῦσι δ' αἱ τῶν συναποδήμων κοινωνίαι· σχεδὸν γὰρ οἱ πλείστοι διαφερόμενοι ἐκ τῶν ἐν ποσὶ καὶ ἐκ μικρῶν προσκρούοντες ἀλλήλοις ». Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης, ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ θεσμοῦ τούτου, προτείνει μέσον ὄρον, τουτέστι « βέλτιον εἶναι μὲν ἰδίας τὰς κτήσεις, τῇ δὲ χρήσει ποιεῖν κοινάς. Ὅπως δὲ γίνονται τοιαῦτα, τοῦ νομοθέτου ἔργον ἰδίον ἐστὶ »· καὶ τοῦτο συμβαίνει ἐν Λακεδαιμόνι, ἐν ἧ « τοῖς δούλοις χρῶνται τοῖς ἀλλήλων ὡς εἰπεῖν ἰδίοις, ἔτι δ' ἵπποις καὶ κυσὶ, καὶ δεηθῶσιν ἐφοδίων ἐν τοῖς ἀγροῖς κατὰ τὴν χώραν ». Ἀλλ' ὅσον καὶ ἀφαινῆται εὐπρόσωπος καὶ φιλόανθρωπος ἢ τοιαύτη νομοθεσία, δυναμεί-

(1) Ὁ ἔρως ἔμφυτος ἀλλήλων τοῖς ἀνθρώποις καὶ τῆς ἀρχαίας φύσεως συναγωγῆς καὶ ἐπιχειρῶν ποιῆσαι ἐν ἐκ δυοῖν καὶ ἰάσασθαι τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην (191).

(2) Πολιτ. Β', 3, 4.

νη γ' ἀπαλλάξῃ κακῶν τὴν πολιτείαν, ὑφ' ὧν αἱ ἕτεραι περιβάλλονται, ἐν τούτοις ἔχει ἄλλα κακὰ μείζονα, «ἐπεὶ καὶ τοὺς τὰ κοινὰ κεκτημένους καὶ κοινωνοῦντας πολλῶ διαφερομένους μᾶλλον ὀρῶμεν ἢ τοὺς χωρὶς τὰς οὐσίας ἔχοντας· ἀλλὰ θεωροῦμεν ὀλίγους τοὺς ἐκ τῶν κοινωνιῶν διαφερομένους πρὸς πολλοὺς συμβάλλοντας τοὺς κεκτημένους ἰδίᾳ τὰς κτήσεις» (1).

« Ἡ μὲν οὖν πολιτεία, περὶ ἧς ὁ Σωκράτης εἶρηκε, ταύτας τε τὰς ἀπορίας ἔχει καὶ τούτων οὐκ ἐλάττους ἑτέρας . . . Σχεδὸν δὲ πλησίως ἔχει καὶ περὶ τοὺς Νόμους τοὺς ὕστερον γραφέντας . . . εἰσὶ δὲ τινες πολιτεῖαι καὶ ἄλλαι, αἱ μὲν ἰδιωτῶν, αἱ δὲ φιλοσόφων καὶ πολιτικῶν, πᾶσαι δὲ τῶν καθεστηκυιῶν καὶ καθ' ἃς πολιτεύονται νῦν, ἐγγύτερόν εἰσι τούτων ἀμφοτέρων » (2).

Αὗται αἱ πολιτεῖαι εἶνε ἢ τοῦ Φαλέου τοῦ Χαλκηδονίου καὶ ἢ τοῦ Μιλησίου Ἴπποδάμου.

Ἡ πρώτη τοῦτο εἶχε τὸ ἴδιον, ὅτι ἴσας ἐποίει τὰς κτήσεις τῶν πολιτῶν· καὶ ἢ μὲν πραγματοποιήσεις τῆς ἰσοκτησίας ἐν πόλεσι «κατοικομένης εὐθὺς οὐ χαλεπὸν, τὰς δ' ἤδη κατοικουμένας ἐργωδέστερον μὲν, ὅμως δὲ τάχιστ' ἂν ὀμαλισθῆναι τῶ τὰς προῖκας τοὺς μὲν πλουσίους διδόναι μὲν, λαμβάνειν δὲ μὴ». Ἄλλ' ἀντὶ ταύτης ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ, ὅτι καλλίων ἔσται ἡ πολιτεία, ἐν ἣ «οὐχ ἰκανὸν τὸ τὰς οὐσίας ἴσας ποιῆσαι τὸν νομοθέτην, ἀλλὰ τοῦ μέσου στοχαστέον. Ἔτι δ' εἴ τις καὶ τὴν μετρίαν τάξειεν οὐσίαν πᾶσιν, οὐδὲν ὄφελος· μᾶλλον γὰρ δεῖ τὰς ἐπιθυμίας ὀμαλίζειν ἢ τὰς οὐσίας· τοῦτο δ' οὐκ ἔστι μὴ παιδευομένοις ἰκανῶς ὑπὸ τῶν νόμων»· ἀντὶ λοιπὸν τῆς ἰσοκτησίας, ἣτις οὐδὲν ἔξει σταθερὸν ἀποτέλεσμα διὰ τὴν εὐημερίαν ἐν τῇ πολιτείᾳ, κρεῖττον εἶνε ὅπως ὁ νομοθέτης φροντίσῃ «τοὺς ἐπιεικεῖς τῇ φύσει τοιούτους παρασκευάζειν, ὥστε μὴ βούλεσθαι πλεονεκτεῖν, τοὺς δὲ φαύλους ὥστε μὴ δύνασθαι· τοῦτο δ' ἔστιν ἂν ἥττους τε ᾧσι καὶ μὴ ἀδικῶνται» (3).

Τοιαύτη μὲν ἡ ἐπὶ τῆς ἰσοκτησίας βασιζομένη πολιτεία Φαλέου τοῦ Χαλκηδονίου. «Ἴππόδαμος δ' Εὐρυφῶντος Μιλήσιος, ὅς καὶ τὴν τῶν πόλεων διαίρεσιν εὔρε καὶ τὸν Πειραιᾶ κατέταμε, πρῶτος τῶν μὴ

(1) Πολιτ. Β', 5.

(2) Πολιτ. Β', 5-7.

(3) Πολιτ. Β', 7.

πολιτευομένων ἐνεχείρησέ τι περὶ πολιτείας εἰπεῖν τῆς ἀρίστης» (1).

Ὁ Ἴππόδαμος ἦτο ἀρχιτέκτων· πρῶτος αὐτὸς κατεσκεύασεν εὐθύγραμμον κανονικὴν πόλιν· τὰς δὲ ἀρχιτεκτονικὰς θεωρίας αὐτοῦ ἤβουλήθη νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ ἐν τῇ κατασκευῇ πολιτείας· «κατεσκεύαζε δὲ τὴν πόλιν τῷ πλήθει μὲν μυριάνδρον, εἰς τρία δὲ μέρη διηρημένην· ἐποίει γὰρ ἐν μὲν μέρος τεχνίτας, ἐν δὲ γεωργούς, τρίτον δὲ τὸ προπολεμοῦν καὶ τὰ ὄπλα ἔχον». Ἡ πολιτεία τοῦ Ἴπποδάμου εἶχε πολὺ τὸ παρεμφερές πρὸς τὴν τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν τοῦ Πλάτωνος· «οἳ τε γὰρ τεχνίται καὶ οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ τὰ ὄπλα ἔχοντες κοινωγοῦσι τῆς πολιτείας πάντες, οἱ μὲν γεωργοὶ οὐκ ἔχοντες ὄπλα, οἱ δὲ τεχνίται οὔτε γῆν οὔτε ὄπλα, ὥστε γίνονται σχεδὸν δοῦλοι τῶν τὰ ὄπλα κεκτημένων»· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ πολιτεία εἶνε ἐλλιπής, πλάττουσα τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀνομοιότητα· «μετέχει μὲν οὖν πασῶν τῶν τιμῶν ἀδύνατον· ἀνάγκη γὰρ ἐκ τῶν τὰ ὄπλα ἔχόντων καθίστασθαι καὶ στρατηγούς καὶ πολιτοφύλακας καὶ τὰς κυριωτάτας ἀρχὰς ὡς εἰπεῖν· μὴ μετέχοντας δὲ τῆς πολιτείας πῶς οἶόν τε φιλικῶς ἔχειν πρὸς τὴν πολιτείαν;» (2).

Οὕτως ἔχουσιν αἱ πολιτεῖαι, αἱ ὑπὸ τινῶν εἰρημέται, ἃς ἀπορρίπτει ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἀσυμφόρους καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει πολεμίας. Μεταβαίνων εἶτα εἰς τὰς καθεστηκυίας, διεξέρχεται πολλὰς τῶν συγχρόνων πολιτειῶν ἐν Ἑλλάδι τε καὶ ἐκτός, δοκιμάζων κατὰ πόσον αὐταὶ εἶνε νενομοθετημέναι καλῶς ἢ μὴ καλῶς πρὸς τὴν ἀρίστην τάξιν, ἐπαινεῖ ἢ ψέγει τὴν Λακεδαιμονίων καὶ τὴν συγγενῆ ταύτῃ κρητικὴν, ἐκ δὲ τῶν τῆς ἔξω Ἑλλάδος ἐνδιατρίβει περὶ τὴν πολιτείαν τῶν Καρχηδονίων, «καλῶς, μάλιστα δ' ἐνια παραπλησίως τοῖς Λάκωσι πολιτευομένων», καὶ περὶ τῶν πολιτικῶν τῶν ὁμοίων καθεστώτων πλείστας εἰδήσεις διέσωσεν.

Ὁ σκοπὸν νὰ ὀρίσῃ τὴν πολιτείαν πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἐρωτήσῃ τί ποτὲ ἐστὶν ἡ πόλις, ἐν ἣ αὕτη ἀντιπροσωπεύεται· ἀλλ' ἡ πόλις δὲν εἶνέ τι συμπαγές, ἐνιαῖον, ἄνευ ἰδιαιτέρων, ἐν αὐτῇ ἐμπεριλαμβανομένων, στοιχείων, συνίσταται δ' ἐκ πολλῶν διαφορῶν πρὸς ἀλληλα μορίων, τῶν πολιτῶν· λοιπὸν «πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος ἢ

(1) Πολιτ. Β', 8.

(2) Αὐτόθι.

γὰρ πόλις πολιτῶν τι πλῆθός ἐστιν· ὥστε τίνα χρῆ καλεῖν πολίτην, καὶ τίς ὁ πολίτης ἐστὶ σκεπτέον » (1).

Ἄλλὰ τί ἐστὶ πολίτης; ὁρισμὸς δὲν δύναται νὰ δοθῇ τῆς ἐννοίας ταύτης, καθότι διάφορος εἶνε ἡ φύσις τοῦ πολίτου, ἀπορρέουσα ἀπὸ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ἀεὶποτε ἐν ταῖς δημοκρατίαις, καὶ διάφορος ἐν ταῖς μοναρχίαις. « Ὁ δὲ πολίτης οὐ τῷ οἰκεῖν που πολίτης ἐστὶ· καὶ γὰρ μέτοικοι καὶ δούλοι κοινωνοῦσι τῆς οἰκῆσεως· οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε καὶ δίκην ὑπέχουν καὶ δικάζεσθαι· τοῦτο γὰρ ὑπέχουν καὶ τοῖς ἀπὸ συμβόλων κοινωνοῦσιν » (2). Ἐν γένει ὁ ὁρισμὸς τοῦ πολίτου τότε εἶνε ὀρθὸς μόνον, ὅποτε οὗτος μετέχει κρισεως καὶ ἀρχῆς· τοιαύτη δὲ εἶνε ἡ φύσις αὐτοῦ ἐν δημοκρατίᾳ.

Ἐν ἐκάστη πολιτείᾳ διάφορος εἶνε καὶ τοῦ πολίτου ἡ φύσις· « ἐπεὶ γὰρ πλείους εἰσὶν αἱ πολιτεῖαι, καὶ εἶδη πολίτου ἀναγκαῖον εἶναι πλείω, καὶ μάλιστα τοῦ ἀρχομένου πολίτου, ὥστ' ἐν μὲν τινι πολιτείᾳ τὸν βάνουσον ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τὸν θῆτα πολίτας, ἐν τισὶ δ' ἀδύνατον, οἷον εἴ τις ἐστὶν ἣν καλοῦσιν ἀριστοκρατικὴν, καὶ ἐν ἣ κατ' ἀρετὴν αἱ τιμαὶ δίδονται καὶ κατ' ἀξίαν· οὐ γὰρ οἷόν τ' ἐπιτηδεῦσαι τὰ τῆς ἀρετῆς ζῶντα βίον βάνουσον ἢ θητικόν ». Λοιπὸν, « δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τινὸς μὲν πόλεως ὁ αὐτός, τινὸς δ' ἕτερος, κάκεινος οὐ πᾶς, ἀλλ' ὁ πολιτικὸς καὶ κύριος, ἢ δυνάμενος εἶναι κύριος ἢ καθ' αὐτὸν ἢ μετ' ἄλλων τῆς τῶν κοινῶν ἐπιμελείας » (3).

Ἄλλὰ τίς ἡ πολιτεία; « πόλεως τάξις τῶν τ' ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων· κύριον μὲν γὰρ πανταχοῦ τὸ πολίτευμα τῆς πόλεως, πολίτευμα δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία » (4). Ἄλλ' αὕτη δὲν ἐπιφαίνεται ἀεὶποτε ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν· παραλλάσσει δὲ κατὰ τοὺς λαοὺς καὶ τὰς περιστάσεις· λοιπὸν « ὅσαι μὲν πολιτεῖαι τὸ κοινῇ συμφέρον σκοποῦσιν, αὗται μὲν ὀρθαὶ τυγχάνουσιν οὔσαι κατὰ τὸ ἀπλῶς δίκαιον· ὅσαι δὲ τὸ σφέτερον μόνον τῶν ἀρχόντων, ἡμαρτημέναι πᾶσαι καὶ παρεκβάσεις τῶν ὀρθῶν πολιτειῶν· δεσποτικαὶ γάρ· ἡ δὲ πόλις κοινωνία τῶν ἐλευθέρων ἐστὶ. Διωρισμένων δὲ τούτων, ἐχόμενόν ἐστὶ τὰς πολιτείας ἐπισκέψασθαι, πόσαι τὸν ἀριθμὸν καὶ τίνες εἰσὶ καὶ

(1) Πολιτ. Γ', 1.

(2) Αὐτόθι.

(3) Πολιτ. Γ', 5.

(4) Πολιτ. Γ', 6.

πρῶτον τὰς ὀρθὰς αὐτῶν· καὶ γὰρ αἱ παρεκβάσεις ἔσονται φανεραὶ τούτων διορισθεισῶν » (1).

Τρία εἶνε τὰ κύρια καὶ ὀρθὰ πολιτεύματα· ὅποταν ἄρχωσιν ἢ εἰς ἢ ὀλίγοι ἢ πολλοὶ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον. « Καλεῖν δ' εἰώθαμεν τῶν μὲν μοναρχιῶν τὴν πρὸς τὸ κοινὸν ἀποβλέπουσαν συμφέρον βασιλείαν, τὴν δὲ τῶν ὀλίγων μὲν, πλειόνων δ' ἐνὸς ἀριστοκρατίαν, ἢ διὰ τὸ τοὺς ἀρίστους ἄρχειν, ἢ διὰ τὸ πρὸς τὸ ἄριστον τῇ πόλει καὶ τοῖς κοινωνοῦσιν αὐτῆς. Ὄταν δὲ τὸ πλῆθος πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύηται συμφέρον, καλεῖται τὸ κοινὸν ὄνομα πασῶν τῶν πολιτειῶν πολιτεία » (2). Αὗται μὲν εἶνε αἱ μορφαὶ τῶν πολιτειῶν, ὧν σκοπὸς ἢ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς δικαιοσύνης ἐξάσκησης, ἄλλ' ὅποταν παρεκτρέπωνται τοῦ σκοποῦ τούτου, τότε ἐπέρχονται αἱ παρεκβάσεις, ἅς οὕτως διακρίνει ὁ φιλόσοφος: « Παρεκβάσεις δὲ τῶν εἰρημένων τυραννίς μὲν βασιλείας, ὀλιγαρχία δὲ ἀριστοκρατίας, δημοκρατία δὲ πολιτείας. ἼΙ μὲν γὰρ τυραννίς ἐστὶ μοναρχία πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τοῦ μοναρχοῦντος, ἢ δ' ὀλιγαρχία πρὸς τὸ τῶν εὐπόρων, ἢ δὲ δημοκρατία πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τῶν ἀπόρων· πρὸς δὲ τὸ τῷ κοινῷ λυσιτελοῦν οὐδεμία αὐτῶν » (3).

Προσέτι τὰ ἄνω εἰρημένα κύρια τρία πολιτεύματα, ἢ βασιλεία, ἢ ἀριστοκρατία, ἢ πολιτεία, δὲν ἐπιφαίνονται πανταχοῦ τὰ αὐτά, ἀλλ' ὑφίστανται διαφόρους μεταμορφώσεις. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ μελετῶν τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν διακρίνει διάφορα εἶδη βασιλείας, τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου τῶν πολιτευμάτων, ἅπερ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον δύναται ν' ἀναγάγῃ εἰς πέντε. Καὶ πρώτη μὲν εἶνε ἡ βασιλεία, ἢ ἀκμάσασα ἐπὶ τῶν ἡρωικῶν χρόνων· « αὕτη δ' ἦν ἐκόντων μὲν, ἐπὶ τισὶ δ' ὠρισμένοις· στρατηγὸς γὰρ ἦν καὶ δικαστὴς ὁ βασιλεὺς καὶ τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς κύριος »· δευτέρα εἶνε ἡ βαρβαρικὴ βασιλεία· « αὕτη δ' ἐστὶν ἐκ γένους ἀρχὴ δεσποτικὴ κατὰ νόμον »· τρίτη εἶνε ἡ προσαγομένη αἰσυμνητεία», αἰρετὴ τυραννίς, διαφέρουσα τῆς βαρβαρικῆς, οὐχὶ ὡς μὴ κατὰ νόμον γενομένη, ἀλλ' ὡς μὴ κληρονομικὴ, τὸ μὲν ἰσόβιος, τὸ δὲ ἐπὶ τινὰ ὠρισμένον χρόνον. Οὕτως οἱ Μυτιληναῖοι εἶλοντό ποτε ἐπὶ τινὰ χρόνον αἰσυμνήτην τὸν

(1) Πολιτ. Γ', 6.

(2) Πολιτ. Γ', 7.

(3) Αὐτόθι.

Πιττακὸν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπιδραμόντων κατὰ τῆς πόλεως φυγάδων, ὧν προΐσταντο Ἀντιμενίδης καὶ Ἀλκαῖος· τέταρτον εἶδος βασιλείας εἶνε ἡ λακωνική, «στρατηγία ἀπλῶς κατὰ γένος αἰδῖος»· πέμπτον δ' εἶδος βασιλείας εἶνε, «ὅταν ᾖ πάντων εἰς κύριος»· ἡ δὲ βασιλεία αὕτη πολλὴν ὁμοιότητα ἔχει πρὸς τὴν οἰκογενειακὴν ἀρχήν, τὴν οἰκονομικήν· «ὡσπερ γὰρ ἡ οἰκονομικὴ βασιλεία τις οἰκίας ἐστίν, οὕτως ἡ βασιλεία πόλεως καὶ ἔθνους ἐνὸς ἢ πλειόνων οἰκονομία». Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐξετάζόμενα καὶ τὰ πέντε ταῦτα εἶδη τῆς βασιλείας, ἀνάγονται εἰς δύο μόνον, διότι τὰ λοιπὰ τρία περιλαμβάνονται πού μὲν μᾶλλον, πού δ' ἦττον ἐν τοῖς δυοῖς τούτοις, ἅτινα εἶνε ἡ καθαρὰ μοναρχία, ἡ παμβασιλεία καὶ ἡ λακωνικὴ βασιλεία· ἡ τελευταία αὕτη ἔχει πολλὰ προτερήματα, ὡς ἀποδείκνυται ἐκ τῆς Λακεδαιμόνος καὶ ἐξ ἄλλων ὁμοίως αὐτῇ βασιλευομένων πολιτειῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ παμβασιλεία, «καθ' ἣν ἄρχει πάντων κατὰ βούλησιν ὁ βασιλεύς, δοκεῖ δέ τισι κατὰ φύσιν εἶναι τὸ κύριον ἕνα πάντων εἶναι τῶν πολιτῶν, ὅπου συνέστηκεν ἐξ ὁμοίων ἡ πόλις» (1).

Ὅπως ὑπάρχουσι πλείω τοῦ ἐνὸς εἶδη βασιλείας, οὕτω καὶ δημοκρατίας καὶ ὀλιγαρχίας. Καὶ πρῶτον μὲν εἶδος δημοκρατίας εἶνε ἡ πολιτεία ἐκείνη, ἡ βασιζομένη ἐπὶ τῆς πλήρους τῶν πολιτῶν ἰσότητος, «κοινωνούντων ἀπάντων τῆς πολιτείας ὁμοίως»· ἕτερον εἶδος δημοκρατίας εἶνε τὸ ἀπὸ τιμημάτων, ὅποτε ὁ κτώμενος μόνον μετέχει τῆς ἐξουσίας, οὐχὶ δὲ καὶ ὁ μὴ κτώμενος· ἕτερον εἶδος εἶνε τὸ «μετέχειν ἅπαντας τοὺς πολίτας ὅσοι ἀνυπεύθυνοι, ἄρχειν δὲ τὸν νόμον»· ἕτερον δὲ τὸ «πᾶσι μετεῖναι τῶν ἀρχῶν, ἐὰν μόνον ᾖ πολίτης, ἄρχειν δὲ τὸν νόμον»· ἕτερον εἶδος, ὅποτε ἡ κυριαρχία ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ πλήθους, οὐχὶ δὲ ἀπὸ τοῦ νόμου· τότε καθιδρύεται ἡ δημαγωγία, τῶν νόμων μὴ ἀρχόντων· «καθίσταται δὲ ὁ δῆμος μονάρχης, σύνθετος εἰς ἐκ πολλῶν»· καὶ εὐλόγως ἡ τοιαύτη δημοκρατία δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ πολιτεία, ἀφοῦ ἡ ἀρχὴ τοῦ νόμου ὑπεῖχει εἰς τὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου (2).

Ὀλιγαρχίας δὲ εἶδη ὑπάρχουσι τοσαῦτα, ὅσα καὶ δημοκρατίας· «ἐν μὲν τὸ ἀπὸ τιμημάτων εἶναι τὰς ἀρχὰς τηλικούτων, ὥστε τοὺς ἀπόρους μὴ μετέχειν πλείους ὄντας, ἐξεῖναι δὲ τῶ κτωμένῳ μετέχειν τῆς

(1) Πολιτ. Γ', 14, 12.

(2) Πολιτ. Δ', 4.

πολιτείας»· ἄλλο δέ, ὅταν «ἀπὸ τιμημάτων μακρῶν ὧσιν αἱ ἀρχαὶ καὶ αἰρῶνται αὐτοὶ τοὺς ἐλλείποντας»· ἕτερον εἶδος ὀλιγαρχίας εἶνε, ὅταν «παῖς ἀντὶ πατρὸς εἰσὶν»· τέταρτον δ' ὅταν ὑπάρχη «τό τε νῦν λεχθὲν καὶ ἀρχὴ μὴ ὁ νόμος ἀλλ' οἱ ἀρχόντες» (1).

Πρῶτος ὁ Ἡρόδοτος ἐκ τῶν ἀρχαίων προέβαλεν εἰς συζήτησιν τὸ θέμα περὶ τῆς καλλίστης πολιτείας. Διηγούμενος ἐν ταῖς Ἱστορίαις αὐτοῦ μετὰ χάριτος τὴν περιεργὸν ἐκείνην συζήτησιν μεταξὺ Ὀτάνου καὶ τῶν Περσῶν συνωμοτῶν, σχεπτομένων μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Μάγῶν ποῖον τὸ κάλλιστον καὶ συμφορώτατον διὰ τὴν Περσίαν πολίτευμα, διέγνω τὴν τριττὴν τῶν πολιτειῶν διαίρεσιν εἰς μοναρχικὰς, ἀριστοκρατικὰς καὶ δημοκρατικὰς, ὅποτε δηλαδὴ ἡ ἐν τῇ πολιτείᾳ κυριαρχία ἐξασκεῖται ὑπὸ τοῦ ἐνός, τῶν ὀλίγων ἢ τῶν πολλῶν. Ὁ Πλάτων δὲν ἀφῆκεν ἀθικτον τὸ μέγα τοῦτο πρόβλημα, καλλίστην πολιτείαν εἰπὼν τὴν μέσῃ μοναρχίας καὶ δημοκρατίας κειμένην. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης κατ' ἐξοχὴν διετύπωσε καὶ τὸ θέμα τοῦτο, διὰ μακρᾶς ἀναλύσεως ἀποδείξας, ὅτι κάλλιστον πολίτευμα εἶνε τὸ ὑφιστάμενον ἐκ τῆς ἀναλόγου συμμετοχῆς εἰς τὰ τῆς πολιτείας πάντων τῶν κοινωνικῶν στοιχείων, ἐπὶ τὰ ἔχνη δ' αὐτοῦ ἐβάδισαν, ποῦ μὲν μᾶλλον, ποῦ δ' ἥσσον, ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι πολιτειολόγοι. Οὕτω, ταξινομήσας ἐν τῷ τρίτῳ τῶν Πολιτικῶν βιβλίῳ τὰ τρία κύρια πολιτεύματα καὶ τὰς παρεκβάσεις αὐτῶν, αἰσθάνεται ἀμέσως, ὅτι τὸ μέγα κενὸν δὲν πληροῦται. Λί τρεῖς ὀρθαὶ πολιτεῖαι εἶνε τοιαῦται οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ καθ' ἱστορικὴν ἀνάγκην. Ἵπάρχει ἐτέρα πολιτεία, ὑπερτέρα καὶ τῶν τριῶν ἤδη εἰρημένων. Ταύτης λοιπὸν τὰ κύρια στοιχεῖα ἀποπειρᾶται νὰ διαγράψῃ ἐν τῷ τετάρτῳ καὶ πέμπτῳ, ἢ κατὰ τὰς παλαιότερας ἐκδόσεις, ἐν τῷ ἐβδόμῳ καὶ ὄγδῳ βιβλίῳ τῶν Πολιτικῶν: *Ἦς ἡ καλλίστη πολιτεία.*

Εἶνε ιδεῶδες, κατὰ πλατωνικὸν ζῆλον πεποιημένον, τὸ διάγραμμα τοῦτο τῆς καλλίστης πολιτείας; Οἱ κριτικοὶ διαφωνοῦσι. Κατὰ τοὺς μὲν ὁ Ἀριστοτέλης ἠθέλησε νὰ ὑποδείξῃ, ὀρίσας διάφορα πολιτεύματα, καὶ τὸ τέλειον πολίτευμα, οὐχὶ ὁποῖον παρίσταται, ἀλλ' ὁποῖον ὀφείλει νὰ ᾔηνε, δυνάμενον νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ πολιτικὰ πρότυπα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας· ἀλλ' ἀπέτυχεν ἐν τῇ παραστάσει, γράψας εἰ-

(1) Πολιτ. Δ', 5.

κόνα ὠχράν, ἀμυδράν, ἐστερημένην τῶν θαυμασίων γραμμῶν τοῦ κάλλους καὶ τῆς ἁρμονίας, αἵτινες ἰδίᾳ διακρίνουσι τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τοὺς δὲ τὸ βιβλίον τοῦτο εἶνε ἀπλῆ τοῦ τρίτου συνέχεια, εὐρυτέρα τῆς αὐτῆς ιδέας ἀνάλυσις, ἀντικείμενον ἔχουσα οὐχὶ πολιτικὴν ἀφαίρεσιν, καθὰ ἔπραξεν ὁ Πλάτων, πρὸς τοῦ ὁποίου τὸ καλλιτεχνικὸν πνεῦμα οὐδεμίαν εἶχε συγγένειαν ὁ ἐμπειρικός νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ τὸ δυνατότερον νὰ πραγματωθῇ πολιτικὸν εἶδος, ὁ ὀρισμὸς τοῦ μέτρου ἐκείνου τοῦ πολιτεύματος, ὅπερ, καταλλήλως κατανοούμενον, δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν κοινωνίᾳ ἀνθρώπων· ἐν ἄλλοις λόγοις, καθὰ ἐπιτυχέστερον ἴσως πάντων διετύπωσεν ὁ Dahlmann, ἐν ἀμφοτέροις τούτοις πρέπει νὰ ζητηθῇ οὐχὶ ἀπόλυτος ἀριστοτελικὴ πολιτεία, ἀλλ' ἀριστοτελικὴ περὶ πολιτείας διδασκαλία.

Τὸν σκοπὸν ἐκφράζει ἀρκούντως καθαρῶς αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ πρώτῃ παραγράφῳ τοῦ πέμπτου βιβλίου: «Περὶ πολιτείας ἀρίστης τὸν μέλλοντα ποιήσασθαι τὴν προσήκουσαν ζήτησιν ἀνάγκη διορίσασθαι πρῶτον τίς αἰρετώτατος βίος. Ἀδήλου γὰρ ὄντως τούτου, καὶ τὴν ἀρίστην ἀναγκαῖον ἀδηλον εἶναι πολιτείαν . . . αἰρετώτερος δὲ βίος ἐστὶν «ὁ διὰ τοῦ συμπολιτεύεσθαι καὶ κοινωνεῖν πόλεως ἢ μᾶλλον ὁ ξενικός τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἀπολελυμένος» (1).

Ἀρίστη δὲ πολιτεία ἐστὶν ἐκείνη, «καθ' ἣν ἡ πόλις ἂν εἴη μάλιστα εὐδαίμων· τὴν δ' εὐδαιμονίαν ὅτι χωρὶς ἀρετῆς ἀδύνατον ὑπάρχειν εἴρηται πρότερον, φανερόν ἐκ τούτων ὡς ἐν τῇ κάλλιστα πολιτευομένη πόλει καὶ τῇ κεκτημένη δικαίους ἀνδρας ἀπλῶς, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, οὔτε βάνανσον βίον οὔτ' ἀγοραῖον δεῖ ζῆν τοὺς πολίτας· ἀγεννῆς γὰρ ὁ τοιοῦτος βίος καὶ πρὸς ἀρετὴν ὑπεναντίος· οὐδὲ δὴ γεωργοὺς εἶναι τοὺς μέλλοντας ἔσεσθαι· δεῖ γὰρ σχολῆς καὶ πρὸς τὴν γένεσιν τῆς ἀρετῆς καὶ πρὸς τὰς πράξεις τὰς πολιτικάς» (2).

Διττὰ εἶνε τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα, τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ὑπαρξιν καὶ συντήρησιν τῆς πόλεως: τὸ ὀλιτικὸν καὶ τὸ βουλευτικόν, τὸ μὲν ἐκπροσωποῦν τὴν ἰσχύν, τὸ δὲ τὴν φρόνησιν τῆς πολιτείας· ταῦτα δ' εἶνε οἱ δύο ἄξονες, περὶ οὓς ὀφείλει νὰ στρέφηται ἡ σφαῖρα τοῦ πολιτικοῦ βίου. Εἰς τὸν πολίτην δὲν ἐπιτρέπεται καπηλικὸν νὰ διάγῃ

(1) Πολιτ. Ε', 1-2.

(2) Πολιτ. Ε', 9.

βίον, οὐδὲ γεωργικόν, μόνον δὲ νὰ βουλευῆται καὶ νὰ προμαχῆ τῆς πόλεως εἶνε προωρισμένος. Λί κτήσεις δὲν πρέπει νὰ ᾔνε κοιναί, ἀλλὰ διὰ τῆς χρήσεως μόνον καὶ φιλικῶς νὰ καθίστανται τοιαῦται, οὐδεὶς δὲ τῶν πολιτῶν πρέπει νὰ στερῆται τροφῆς. Κοινὰ πρέπει νὰ ᾔνε τὰ συσσίτια μεταξὺ πάντων, τῶν τε εὐπόρων καὶ τῶν ἀπόρων, ἡ δὲ πόλις ἀπὸ κοινοῦ νὰ προσφέρῃ θυσίας τοῖς θεοῖς καὶ οὐχὶ ἕκαστος πολίτης ἰδιαιτέρως.

«Ὁλη ἡ χώρα πρέπει νὰ ᾔνε διηρημένη εἰς δύο μέρη, καὶ τὸ μὲν νὰ ᾔνε κοινὴ πάντων τῶν πολιτῶν κτήσεις, τὸ δὲ ἰδιωτικὴ· αὐταὶ δὲ πόλιν διαιροῦνται διττῶς: καὶ τῆς μὲν κοινῆς κτήσεως τὸ ἓν μέρος ὀρίζεται διὰ τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς λειτουργίας, τὸ δ' ἕτερον διὰ τὴν δαπάνην τῶν συσσιτίων· τῆς δὲ ἰδιωτικῆς κτήσεως τὸ ἓν μέρος πρέπει νὰ κῆται πρὸς τὰς ἐσχατίας τῆς πόλεως, τὸ δὲ ἐγγὺς αὐτῆς, «ἵνα δύο κλήρων ἕκαστῳ (πολίτῃ) νεμηθέντων ἀμφοτέρων τῶν τόπων πάντες μετέχωσι». Ὡς οὕτως διαμερίζεται ἡ χώρα μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν· οἱ δὲ γεωργοὶ πρῶτον μὲν πρέπει νὰ ᾔνε δούλοι κατ' ἐξοχὴν, οὔτε ὁμόφυλοι πάντες, οὔτε θυμοειδεῖς, διότι μόνον τοιοῦτοι ὄντες δύνανται νὰ ᾔνε χρήσιμοι ἐργάται, ἡκιστα τείνοντες πρὸς νεωτερισμούς, δεύτερον δὲ βάρβαροι, ὅμοιοι πρὸς τοὺς δούλους τὴν φύσιν. Ἡ εὐπορία προκαλεῖ τὴν ἐλευθερίαν, αὕτη δὲ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἄνευ τῆς ἀρετῆς. Ἡ εὐπορία εἶνε ἀναγκαία τοῖς πολίταις· «τὸ γὰρ εὐδαιμονεῖν ἀναγκαῖον ὑπάρχει μετὰ τῆς ἀρετῆς, εὐδαιμονα δὲ πόλιν οὐκ εἰς μέρος τι βλέψαντας δεῖ λέγειν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς πολίτας». Ὁ βάνουσος δὲν δύναται νὰ μετέσχη τῆς πόλεως, οὐδ' ἄλλη τις κοινωνικὴ τάξις, ἥτις ὡς ἐκ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς δὲν δύναται νὰ προαγάγῃ τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐντεῦθεν ἐπέρχεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρὸς ἀσφαλῆ τῆς πολιτείας ἀνάπτυξιν ἀπαραίτητος ὅρος εἶνε ὅπως ἡ ἰδιοκτησία ἀνήκῃ τοῖς ἐλευθέροις πολίταις, ἀφιεμένης τῆς ἐργασίας καὶ τῆς καλλιέργειας τῆς χώρας εἰς τοὺς δούλους, τοὺς βαρβάρους καὶ τοὺς περιοίκους (1).

Ἡ πολιτεία πρέπει νὰ ᾔνε αὐτάρκης, ἄλλως εἶνε ἀδύνατον νὰ παγιωθῇ καὶ νὰ ὑπάρξῃ· οὕτω παρίσταται ἀνάγκη ἅμα τῇ συστάσει αὐτῆς πολλῶν πραγμάτων, «ὧν ἄνευ πόλις οὐκ ἂν εἴη» . . . («πρῶτον»

(1) Πολιτ. Ε', 8.

τον μὲν οὖν δεῖ ὑπάρχειν τροφήν, ἔπειτα τέχνας, τρίτον δὲ ὄπλα, ἔτι χρημάτων εὐπορίαν, ὅπως ἔχωσι καὶ πρὸς τὰς καθ' ἑαυτοὺς χρείας καὶ πρὸς πολεμικάς, πέμπτον δὲ καὶ πρῶτον τὴν περὶ τὸ θεῖον ἐπιμέλειαν, ἣν καλοῦσιν ἱερατεῖαν, ἕκτον δὲ τὸν ἀριθμὸν καὶ πάντων ἀναγκαιότατον κρίσιν περὶ τῶν συμφερόντων καὶ τῶν δικαίων τῶν πρὸς ἀλλήλους». Ἀναλόγως δὲ τῆς τελουμένης ἐργασίας, διαιρεῖται καὶ ἡ πόλις εἰς διάφορα γένη, ἕκαστον ἰδίαν ἀντιπροσωπεῦον τάξιν· ταῦτα δὲ εἶνε κατ' ἐξοχὴν τὸ ὀπλιτικόν, τὸ βουλευτικόν καὶ τὸ γεωργικόν, ἧτις διαίρεσις, ὑπάρχουσα ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Κρήτῃ, ἀπὸ ἀρχαιοτέρων δ' ἔτι χρόνων ἐν Ἰταλίᾳ, εἶνε καταλληλοτάτη πρὸς τὴν ὑπαρξίν εὐδαίμονος πολιτείας, ὅποῃαι αἱ ἤδη εἰρημέναι, ἔκπαλαι τετυχηκυῖαι νόμων καὶ πολιτικῆς τάξεως (1).

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ἐπιτυχοῦς ὀργανισμοῦ, τοῦ συντελοῦντος εἰς τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας, ἕτεροι λόγοι εἶνε ἀναπόφευκτοι πρὸς τοῦτο. Ἡ ἐξωτερικὴ φύσις, ἡ ποικίλη αὐτῆς ἐπενέργεια εἶνε εἰς τῶν σπουδαιοτάτων παραγόντων τοῦ πολιτισμοῦ, διὰ τῆς καλλίστης ἰδίως συντελουμένου πολιτείας. Ὡς ὁ πατὴρ τῆς ἰατρικῆς, οὕτω καὶ ὁ διαμορφωτὴς τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, εἰς τὴν ἐπενέργειαν τοῦ κλίματος ἀπέδωκε σπουδαίαν σημασίαν· « τὰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ψυχροῖς τόποις ἔθνη καὶ τὰ περὶ τὴν Εὐρώπην θυμοῦ μὲν ἐστὶ πλήρη, διανοίας δὲ ἐνδεέστερα καὶ τέχνης, διόπερ ἐλεύθερα μὲν διατελεῖ μᾶλλον, ἀπολίτευτα δὲ καὶ τῶν πλησίον ἄρχειν οὐ δυνάμενα. Τὰ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν διανοητικὰ μὲν καὶ τεχνικὰ τὴν ψυχὴν, ἄθυμα δέ· διόπερ ἀρχόμενα καὶ δουλεύοντα διατελεῖ. Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει· καὶ γὰρ ἐνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστὶ· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον, καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας » (2). Ἀναγορεύων εἰς θεωρητικὸν δόγμα τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος ἐπὶ τοῦ τῶν Ἑλλήνων ἠθους καὶ πνεύματος, καταδεικνύς τοῦτο διὰ τῆς ἱστορικῆς πείρας, τοῦθ' ὅπερ ἄλλως σήμερον ἐν μέρει μόνον ἀληθὲς ἀποδείκνυται, καθότι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὰ βόρεια τῆς Εὐρώπης ἔθνη εἶνε τὰ ἰδίως ἐν τῷ πολιτισμῷ ἐξέχοντα, ὃ Ἀριστοτέλης ἐζήτησε νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν πόθον τῶν εὐρυτά-

(1) Πολιτ. Ε', 10, 8.

(2) Πολιτ. Ζ', 7.

των πνευμάτων τῶν χρόνων ἐκείνων, ἅτινα ἤρχοντο ἤδη τὴν κατά-
 παυσιν τῶν ἐσωτερικῶν διχονοιῶν τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τὴν
 αὐτῶν ἐν μιᾷ πολιτείᾳ συνένωσιν· ὁ πανέλλην Μακεδῶν ἐφρατάζετο
 ἴσως τὸν πόθον αὐτοῦ ἐκπληρούμενον διὰ τῆς πανηγυρικῆς ὑπὸ τῶν ἐν
 Κορίνθῳ συνηθροισμένων Ἑλλήνων ἀνακηρύξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς
 ἀρχιστρατήγου τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐκστρατείας.

Τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ἐπιδρώσεως ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναπτύξεως
 τῆς πολιτείας, πρέπει αὕτη νὰ ἦνε τεθειμένη ὅσον τὸ δυνατόν κα-
 ταλλήλως, τὰ μάλιστα δυναμένη νὰ συμβάλληται πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ
 τὴν πνευματικὴν τῶν πολιτῶν μόρφωσιν καὶ διάπλασιν. « Δεῖ τὴν
 πόλιν κοινὴν εἶναι τῆς ἡπείρου τε καὶ θαλάσσης καὶ τῆς χώρας ἀπά-
 σης ὁμοίως ἐκ τῶν ἐνδεχομένων, εἴρηται πρότερον. Αὐτῆς δὲ πρὸς αὐ-
 τὴν εἶναι τὴν θέσιν εὐχεσθαι δεῖ κατατυγχάνειν πρὸς τέτταρα βλέ-
 πόντας· πρῶτον μὲν, ὡς ἀναγκαῖον, πρὸς ὑγίειαν· αἱ τε γὰρ πρὸς ἑω-
 τὴν ἐγκλισιν ἔχουσαι καὶ πρὸς τὰ πνεύματα τὰ πνέοντα ἀπὸ τῆς ἀνα-
 τολῆς ὑγιεινότεραι· δεύτερον δὲ κατὰ βορέαν· εὐχειμερι γὰρ αὐται
 μάλλον. Τῶν δὲ λοιπῶν πρὸς τε τὰς πολιτικὰς πράξεις καὶ πολεμικὰς
 καλῶς ἔχειν· πρὸς μὲν οὖν τὰς πολεμικὰς αὐταῖς μὲν εὐέξοδον εἶναι
 χρή, τοῖς δ' ἐναντίοις δυσπρόοδον καὶ δυσπερίληπτον (1).

Ἄλλ' ὅπως ἡ πολιτεία ἐκτελῇ προσηκόντως τὸν προορισμὸν της,
 πρέπει ἰδίως νὰ κυβερνᾶται καλῶς καὶ σπουδαίως. Ἴν τῶν μᾶλλον κα-
 τεπειγόντων μελημάτων αὐτῆς πρέπει νὰ ἦνε ἄρα τὸ συνετῶς ἀρχε-
 σθαι· τότε μόνον ἡ πολιτεία εἶνε σπουδαία, ὄντων σπουδαίων τῶν τὰ
 πολιτικὰ πραττόντων, δυναμένων τριττῶς νὰ καταστῶσι τοιοῦτοι·
 πρῶτον μὲν διὰ τῆς φύσεως, εἶτα δὲ διὰ τῆς συνηθείας καὶ τοῦ λόγου.
 Πρέπει νὰ γεννηθῶσιν ἔχοντες φύσιν ἀνθρωπίνην· ἀλλ' οὔτε ἡ φύσις
 μόνη ἀρκεῖ, οὔτε ἡ συνηθία ἔχει τὴν δύναμιν ν' ἀναδείξῃ ἀνθρωπὸν
 τινα τέλειον, διότι καὶ πολλὰ τῶν ἀλόγων ζῴων διέπονται ὑπὸ τῆς
 συνηθείας, μόνος δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὁ συνετῶν ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον
 μετὰ τῶν συνηθειῶν καὶ τῆς φύσεως· ἅπαντα δὲ ταῦτα, τουτέστι φύ-
 σις, συνηθία καὶ λόγος πρέπει νὰ ἦνε σύμφωνα πρὸς ἄλληλα· πρέπει
 ἐν τούτοις νὰ ὑπερισχύῃ αὐτῶν ὁ λόγος, δυνάμενος νὰ νικήσῃ παρὰ
 τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τὴν φύσιν καὶ τὰς συνηθείας αὐτοῦ. Ἀλλὰ τίνας τρόπους

(1) Πολιτ. Ζ', 11.

ὁ λόγος ἀναπτύσσεται καὶ κρατύνεται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ; μόνον διὰ τῆς παιδείας, ἣτις εἶνε ὁ ἄριστος τρόπος πρὸς δημιουργίαν πολιτῶν, τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν ἀνταξίων. « Ὅτι μὲν οὖν τῷ νομοθέτῃ μάλιστα πραγματευτέον περὶ τὴν τῶν νέων παιδείαν, οὐδείς ἂν ἀμφισβητήσειεν· καὶ γὰρ ἐν ταῖς πόλεσιν οὐ γιγνόμενον τοῦτο βλάπτει τὰς πολιτείας. Δεῖ γὰρ πρὸς ἐκάστην πολιτεύεσθαι· τὸ γὰρ ἦθος τῆς πολιτείας ἐκάστης τὸ οἰκεῖον καὶ φυλάττειν εἴωθε τὴν πολιτείαν καὶ καθίστησιν ἐξ ἀρχῆς, οἷον τὸ μὲν δημοκρατικὸν δημοκρατίαν, τὸ δ' ὀλιγαρχικὸν ὀλιγαρχίαν· αἰεὶ δὲ τὸ βέλτιστον ἦθος βελτίονος αἴτιον πολιτείας » (1).

Φυσικῶς τῷ λόγῳ ἡ ἀνατροφή ἐξηρτᾶτο ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπὸ τῆς πολιτείας· ἡ οἰκογένεια οὐδεμίαν ἐκέκτητο ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ τέκνου, ὅπερ, ἅμα γεννηθέν, δὲν ἀνῆκεν αὐτῇ πλέον. Ὅπως ὁ Πλάτων, οὕτω καὶ ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι ἡ ἀνατροφή τῶν πολιτῶν πρέπει νὰ ᾔηνε δημοσία, πάντῃ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐξαρτωμένη (2)· παραπονεῖται δὲ ὅτι ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ ἐκάστη οἰκογένεια ἀνέτρεφε τὰ τέκνα αὐτῆς κατ' ἰδίαν μέθοδον καὶ ἐπιθυμίαν. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο περὶ τῆς ἰδιωτικῆς ἢ δημοσίας παιδείας, ὅπερ μέχρι τῆς σήμερον κυμαίνεται μεταξὺ γνωμῶν ἀντιθέτων καὶ θέλει κυμαίνεσθαι ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον, δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ λύσῃ πολλῶ μᾶλλον ἢ ἀρχαιότης, δι' ἣν ἀπέναντι τοῦ δημοσίου δικαίου τὸ ἰδιωτικὸν ἐλαχίστην ἐκέκτητο σπουδαιότητα. Ἡ ἀνατροφή πρέπει νὰ ᾔηνε δημοσία· τοῦτο ἦτο τὸ θεμελιῶδες παιδαγωγικὸν δόγμα τῆς ἀρχαίας πολιτείας, πέρα τοῦ ὁποίου οὔτε Πλάτων οὔτ' Ἀριστοτέλης ἠδυνήθησαν νὰ προβῶσιν οὐδ' ἐν βῆμα.

Ἡ ἐκπαίδευσις τῶν πολιτῶν, προπαρασκευὴ πρὸς ἀρετὴν καὶ βίον τὸν ἄριστον, ὀφείλει νὰ ᾔηνε διττή, προσήκουσα τουτέστιν εἰς βίον ἐλεύθερον καὶ βάνανσον. Καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶνε νενομοθετημένη διὰ τοὺς ἐλευθέρους, τοὺς προωρισμένους εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς πολιτείας, ἡ δὲ δευτέρα διὰ τοὺς χειρώνακτας, ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ὁποίων θέλουσι συντηρεῖσθαι οἱ πολιτευόμενοι· πρὸς τοῦτο « τὰναγκαῖα δεῖ διδάσκεισθαι τῶν χρησίμων, ὅτι δὲ οὐ πάντα, διηρημένων τῶν τε ἐλευθέρων ἔργων καὶ τῶν ἀνελευθέρων, φανερόν ὅτι τῶν τοιούτων δεῖ μετέχειν

(1) Πολιτ. Ζ', 1.

(2) Φανερόν ὅτι καὶ τὴν παιδείαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον εἶναι (Αὐτόθι).